

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

ДЕМОГРАФІЯ

Методичні рекомендації
до виконання самостійної роботи
для студентів спеціальності
051 "Економіка"
першого (бакалаврського) рівня

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2020

УДК 314(07.034)

Д31

Укладачі: О. В. Іванісов
А. В. Семенченко

Затверджено на засіданні кафедри економіки та соціальних наук.
Протокол № 3 від 14.09.2019 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Демографія [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до виконання самостійної роботи для студентів спеціальності 051 "Економіка" першого (бакалаврського) рівня / уклад. О. В. Іванісов, А. В. Семенченко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. – 64 с.

Подано за темами навчальної дисципліни основні терміни і поняття, контрольні запитання для самодіагностики, питання для самостійного опрацювання. Наведено практичні завдання та методичні рекомендації щодо їхнього самостійного виконання студентами.

Рекомендовано для студентів освітньої програми "Управління персоналом та економіка праці".

УДК 314(07.034)

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2020

Вступ

Демографія є однією з основних суспільних наук, вона розглядає закономірності відтворення та міграції населення, розвиток і функціонування соціально-демографічних груп та зміни кількісних параметрів народонаселення залежно від еволюції конкретно-історичних умов існування поколінь.

У суспільстві всі процеси взаємопов'язані. Демографічні процеси розвиваються під впливом інших соціальних процесів: економічних, політичних та інших. У свою чергу, і демографічні процеси впливають на хід усіх інших суспільних процесів. Наприклад, низький рівень народжуваності призводить до підвищення відсоткової частини пенсіонерів у суспільстві і до загострення проблеми "батьків і дітей". Коливання рівня народжуваності через певний час виявляється у відповідних коливаннях рівня зайнятості на ринку праці, рівня злочинності, конкурсів між абітурієнтами під час вступу до закладів освіти.

Раціональне використання методології демографії на управлінському рівні дозволяє ефективно проводити соціальний моніторинг розвитку території різного рівня, модулювати розвиток соціально-демографічних, етнічних та соціально-професійних груп населення, корегувати дані соціологічних досліджень та їхніх результатів.

Удосконалення демографічної політики потребує розгляду проблем визначення джерел інформації щодо населення та демографічних процесів; чисельності та структури населення; природного руху населення і його показників; механічного руху населення та його показників; відтворення населення і його показників; принципів демографічного прогнозування та напрямів демографічної політики.

Створення ефективного механізму управління демографічними процесами є важливою складовою структурної трансформації економіки, що обумовило актуальність розроблення і впровадження навчальної дисципліни в програму підготовки фахівців за освітньою програмою "Управління персоналом та економіка праці".

Об'єктом вивчення дисципліни є процеси народжуваності, смертності, шлюбності, розлучення, міграції та відтворення населення.

Предметом вивчення дисципліни є теоретичні підходи та практичні рекомендації щодо ефективного формування демографічної політики.

Метою засвоєння дисципліни є вивчити закони природного відтворення населення, ознайомитися з базовими основами демографії, дати уявлення про головні демографічні закономірності та концепції, виявити особливості територіальної специфіки народонаселення, визначити сучасні тенденції розвитку демографічних процесів та особливості політики народонаселення у світі та в Україні, вивчити основи соціально-демографічного прогнозування.

Завдання навчальної дисципліни: вміння складати програми перепису населення; проводити статистичний облік природного та механічного руху населення; аналізувати процеси відтворення населення; проводити вибіркові та спеціальні демографічні дослідження; формувати поточні реєстри населення; визначати ефективність демографічної політики.

Самостійна робота є важливим видом навчального навантаження, що дозволяє закріпити здобуті під час аудиторних занять знання та доопрацювати питання, що не зазнали детального розгляду в аудиторії.

Цей вид навчальної роботи є важливою складовою навчального процесу, що має безпосередній вплив на зміст і глибину засвоєння матеріалу студентами. І водночас, основним засобом оволодіння знаннями та набуття навичок у позааудиторний час.

Метою самостійної роботи є забезпечення засвоєння навчальної дисципліни в повному обсязі шляхом поглибленого вивчення й систематизації набутих теоретичних знань.

Робочою програмою навчальної дисципліни передбачено такі види самостійної роботи: підготовка до семінарських і практичних занять, що полягає в опрацюванні лекційного матеріалу, підготовці доповідей; підготовка до поточного та підсумкового контролю знань, що полягає в опрацюванні контрольних запитань, питань для самодіагностики; самостійне опрацювання теоретичного матеріалу за зазначеною тематикою; самостійне виконання практичних завдань з урахуванням методичних рекомендацій.

Самостійна робота з навчальної дисципліни "Демографія" передбачена навчальним планом і забезпечується навчальним посібником, конспектом лекцій, періодичною і науковою літературою.

Виконання самостійної роботи в повному обсязі дає можливість набуття досвіду з проведення аналізу основних демографічних процесів.

Змістовий модуль 1. Теоретичні аспекти та основні категорії демографії

Тема 1. Предмет, завдання і методи демографії

Зміст теми:

- 1.1. Історія становлення демографії.
- 1.2. Предмет демографії.
- 1.3. Завдання демографії.
- 1.4. Основні методи дисципліни.
- 1.5. Спеціалізація усередині демографії.

Основні терміни й поняття: демографія, населення, міграція, демографічні процеси, демографічні прогнози, демографічна політика, методи демографії, демографічна статистика, історична демографія, економічна демографія, соціологічна демографія.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Сутність демографічної статистики як складової загальної науки про народонаселення.
2. Сутність історичної демографії як складової загальної науки народонаселення.
3. Сутність економічної демографії як складової загальної науки народонаселення.
4. Сутність соціологічної демографії як складової загальної науки народонаселення.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 1.1 (стереотипне).

Загальний приріст населення за рік склав 2 000 осіб. Чисельність населення на початок року склала 100 000 осіб. Визначте коефіцієнти: приросту населення, показники зростання та приросту населення за рік. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 1.2 (стереотипне).

Чисельність населення на початок періоду, що аналізується, склала 10 000 осіб, через рік – 12 000 осіб, через 2 роки – 15 000 осіб. Визначте середній коефіцієнт приросту населення, середньорічні темпи зростання та середньорічні темпи приросту населення. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 1.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в Харківській та Сумській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод Дельфі. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 1.4 (евристичне).

У регіоні прослідковується така ситуація: зменшення чисельності працездатного населення за рахунок міграції та природного вибуття населення. Регіон орієнтований на галузь сільського господарства. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо підвищення рівня привабливості регіону та збільшення питомої ваги працездатного населення у загальній структурі населення. Надайте рекомендації щодо впровадження цієї політики (підвищення рівня привабливості регіону та збільшення чисельності працездатного населення).

Запитання для самодіагностики:

1. У якому році виникла демографія як наука?
2. Хто був основоположником демографії як науки?
3. Визначте предмет демографії.
4. Визначте мету демографії.
5. Визначте основні завдання демографії.
6. Визначте основні методи демографії.

Тестові завдання:

1. *Предметом демографії є:*
 - а) механічне переміщення населення;
 - б) міграція;

- в) якість населення;
- г) закони природного відтворення населення;
- д) усі відповіді правильні.

2. У міграційних процесах значно сильніше, ніж у відтворювальних, обумовлено роль:

- а) історичних факторів;
- б) біологічних факторів;
- в) економічних факторів;
- г) географічних факторів;
- д) усі відповіді правильні.

3. Визначте основні завдання демографії:

- а) вивчення тенденцій демографічних процесів;
- б) вивчення факторів демографічних процесів;
- в) розроблення демографічних прогнозів;
- г) розроблення демографічної політики;
- д) усі відповіді правильні?

4. До якого моделювання в демографії відносяться імовірні таблиці смертності та демографічні прогнози:

- а) статистичного;
- б) економічного;
- в) математичного;
- г) історичного;
- д) усі відповіді правильні?

5. Приватним предметом якої галузі демографії є вивчення статистичних закономірностей відтворення населення:

- а) соціальної статистики;
- б) демографічної статистики;
- в) історичної демографії;
- г) економічної демографії;
- д) усі відповіді правильні?

6. Розроблення методів статичного спостереження та вимірювання демографічних явищ і процесів, збирання і первинне оброблення статичних матеріалів про відтворення населення є завданням:

- а) соціальної статистики;
- б) демографічної статистики;
- в) соціальної демографії;
- г) історичної демографії;
- д) усі відповіді правильні.

7. Яка галузь демографії вивчає етнічні особливості (фактори) відтворення населення:

- а) економічна демографія;
- б) етнічна демографія;
- в) історична демографія;
- г) соціальна демографія;
- д) усі відповіді правильні?

8. До якої групи факторів відноситься сукупність економічних умов життя суспільства, їхній вплив на темпи зростання населення, рівень народжуваності та смертності, шлюбності, на формування та стійкість сім'ї:

- а) історичних;
- б) соціальних;
- в) політичних;
- г) економічних;
- д) усі відповіді правильні?

9. Розрізняють такі види переміщення населення:

- а) природне;
- б) механічне;
- в) міграційне;
- г) еміграційне;
- д) усі відповіді правильні?

10. Демографія як наука бере свій початок у:

- а) 1571 році;
- б) 1662 році;
- в) 1756 році;
- г) 1856 році;
- д) 1905 році.

11. Безперервна зміна чисельності та структури населення в результаті народження, смертності, шлюбів і розлучень – це:

- а) природне переміщення населення;
- б) механічне переміщення населення;
- в) міграційне переміщення населення;
- г) еміграційне переміщення населення;
- д) усі відповіді правильні.

12. У відтворювальних процесах більш значна порівняно з міграційними процесами роль:

- а) історичних факторів;
- б) біологічних факторів;
- в) економічних факторів;
- г) соціологічних факторів;
- д) усі відповіді правильні.

13. Основними методами демографії є:

- а) статистичні;
- б) економічні;
- в) математичні;
- г) соціальні;
- д) усі відповіді правильні.

14. Вибірковий та індексний методи, метод середніх величин, методи вирівнювання, табличний метод відносяться до групи методів:

- а) статистичні;
- б) економічні;
- в) математичні;
- г) соціальні;
- д) усі відповіді правильні.

15. Які галузі виділяються всередині демографії:

- а) демографічна статистика;
- б) економічна демографія;
- в) соціальна демографія;
- г) соціальна статистика;
- д) усі відповіді правильні?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел [1; 3; 8; 15; 21;24; 26].

Практичні (стереотипні) завдання 1.1 – 1.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте темп зростання ($T_{зрі}$) за формулою:

$$T_{зрі} = S_i / S_{i-1}, \quad (1.1)$$

де S_i – чисельність населення у поточному періоді;

S_{i-1} – чисельність населення у минулому періоді;

2) розрахуйте коефіцієнт зростання ($K_{зрі}$) за формулою:

$$K_{зрі} = S_i / S_{i-1}, \quad (1.2)$$

3) розрахуйте темп приросту ($T_{при}$) за формулою:

$$T_{при} = T_{зрі} - 100, \quad (1.3)$$

4) розрахуйте коефіцієнт приросту ($K_{при}$) за формулою:

$$K_{при} = K_{зрі} - 1, \quad (1.4)$$

де $K_{зрі}$ – коефіцієнт зростання;

5) розрахуйте середній темп зростання (T_3) за формулою:

$$T_3 = \sqrt[n]{S_n/S_1} \quad (1.5)$$

де S_n – кінцевий рівень ряду динаміки чисельності населення;

S_1 – початковий рівень ряду;

n – кількість рівнів ряду.

Практичне (діагностичне) завдання 1.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 1.4 виконується за допомогою літературних джерел [8; 11; 15; 21; 23].

Тема 2. Джерела інформації про населення і демографічні процеси

Зміст теми:

- 2.1. Переписи населення.
- 2.2. Історія переписів населення у світі.
- 2.3. Програма перепису населення.
- 2.4. Правова основа перепису населення.
- 2.5. Критичний момент перепису населення.
- 2.6. Категорії населення, що враховуються під час переписів.
- 2.7. Масово-роз'яснювальна робота серед населення.
- 2.8. Поточний статистичний облік подій природного руху населення.

2.9. Поточні реєстри (списки, картотеки) населення.

2.10. Вибіркові та спеціальні обстеження.

Основні терміни й поняття: перепис населення, програма перепису населення, критичний момент перепису населення, постійне населення, наявне населення, юридичне населення, приписне населення, поточний статистичний облік, поточні реєстри, поточні списки та картотеки, вибіркові та спеціальні дослідження перепису населення.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Основні принципи сучасних переписів населення.

2. Основні нормативні документи, які регулюють перепис населення в Україні.

3. Зв'язок між наявним, постійним та юридичним населенням.

4. Мета проведення поточного статистичного обліку подій природного руху населення.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 2.1 (стереотипне).

Чисельність працездатного населення складає 30 000 осіб, чисельність дітей – 12 000 осіб, чисельність осіб старшого віку – 15 000 осіб, чисельність інвалідів першої групи – 2 000 осіб, чисельність інвалідів другої групи – 1 000 осіб, чисельність інвалідів третьої групи – 3 000 осіб. Визначте питому вагу кожної групи у загальній структурі населення. Визначте показники демографічного навантаження. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 2.2 (стереотипне).

Визначте показники природного руху населення, якщо чисельність населення на початок року складає 200 000 осіб, чисельність народжених – 20 000 осіб, чисельність померлих – 12 000 осіб, сальдо природного руху населення складає 8 000 осіб. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 2.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в Дніпропетровській та Київській областях (за три останніх роки) і визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод експертних оцінок. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

аналіз чисельності наявного населення в регіоні;

аналіз чисельності постійного населення в регіоні;

аналіз природного руху міського населення в регіоні;
аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;
аналіз міграції міського населення в регіоні;
аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 2.4 (евристичне).

У регіоні на ринку праці спостерігається така ситуація: збільшення частки працездатного населення (з 60 % до 80 %), орієнтованого на виробництво товарів у сфері матеріального виробництва, та зменшення частки працездатного населення (з 40 % до 20 %), орієнтованого на виробництво послуг у сфері нематеріального виробництва. Як результат, у регіоні виникає дисбаланс щодо розподілу зайнятих за сферами виробництва. Регіон орієнтований на розподіл зайнятих за пропорцією 60 % у сфері матеріального виробництва та 40 % у сфері нематеріального виробництва. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо збалансування зайнятості у сферах економіки за схемою 60 % у сфері матеріального виробництва та 40 % у сфері нематеріального виробництва. Надайте рекомендації щодо реалізації цієї політики.

Запитання для самодіагностики:

1. Визначте основні джерела інформації в демографії.
2. Дайте визначення поняття "перепис населення".
3. Із якою періодичністю проводиться перепис населення.
4. Дайте визначення поняття "програма перепису населення".
5. Обґрунтуйте основні питання програми перепису населення.
6. Дайте визначення поняття "критичний момент перепису населення".
7. Дайте визначення поняття "наявне населення".
8. Дайте визначення поняття "постійне населення".
9. Дайте визначення поняття "юридичне населення".
10. Коли в Україні було вперше проведено поточний статистичний облік подій природного руху населення?
11. Визначте сутність та значення поточних реєстрів населення.
12. Визначте сутність та значення вибірових демографічних досліджень.
13. Визначте сутність та значення спеціальних демографічних досліджень.

Тестові завдання:

1. Перепис населення – це:

а) науково організована операція зі збирання даних щодо чисельності та складу населення;

б) суспільний процес збирання, узагальнення, оцінювання, аналізу та публікації демографічних, економічних та соціальних даних про населення, яке проживає на визначений момент часу у країні або її чітко обмеженій частині;

в) науково організована операція зі збирання даних щодо міграції населення;

г) суспільний процес збирання демографічних, економічних та соціальних даних про населення, яке проживає на визначений момент часу у країні;

д) науково організована операція зі збирання даних щодо природного руху населення.

2. Дотримання цього принципу необхідне для отримання порівняльних підсумків:

а) індивідуальна реєстрація;

б) безпосереднє отримання свідчень від населення;

в) всебічний охопит населення території, на якій проводиться перепис;

г) проведення перепису населення за єдиною програмою та єдиними правилами на всій території, яка охоплена переписом;

д) самовизначення.

3. Гарантія таємниці будь-якої інформації, яка отримується від людей під час перепису населення, характеризується принципом:

а) самовизначення;

б) анонімності свідчень;

в) централізованого керівництва переписом;

г) усебічності охопту населення території, на якій проводиться перепис;

д) проведення перепису населення за єдиною програмою та єдиними правилами на всій території, яка охоплена переписом.

4. Програма перепису населення – це:

а) установлені строки проведення перепису населення;

б) установлені території проведення перепису;

в) перелік питань, які направлені до населення;

г) визначені правила щодо проведення перепису населення;

д) усі відповіді правильні.

5. Населення, яке на критичний момент перепису проживає в цьому місці постійно, незалежно від права на проживання, а також фактичної наявності у місці постійного проживання на критичний момент перепису, відноситься до групи:

- а) постійного населення;
- б) юридичного населення;
- в) приписного населення;
- г) активного населення;
- д) наявного населення.

6. Основними подіями природного руху населення є:

- а) народжуваність;
- б) міграція;
- в) смертність;
- г) шлюбність;
- д) розлучення.

7. Перепис населення зазвичай проводиться у період:

- а) 3 – 5 днів;
- б) 7 – 10 днів;
- в) 10 – 20 днів;
- г) 30 днів;
- д) 1 дня.

8. Чи можливо під час перепису населення врахувати всі групи населення:

- а) ні;
- б) так;
- в) так, але результати будуть приблизними;
- г) так, але за умови наукового підходу до перепису населення;
- д) так, але за умови подовження терміну проведення перепису населення.

9. Які дослідження дозволяють з найменшими витратами часу, зусиль та засобів провести вивчення проблеми на невеликій, за спеціальними правилами відібраній групі населення з тим, щоб отримані результати потім розповсюдити на все населення:

- а) спеціальні;
- б) специфічні;
- в) вибіркові;
- г) активні;
- д) усі відповіді правильні?

10. Яка міжнародна організація бере найбільш активну участь у процесах удосконалення методики проведення перепису населення:

- а) МОП;
- б) ООН;
- в) МВФ;
- г) ЮНЕСКО;
- д) ЄС?

11. Перепис населення проводиться:

- а) раз на 3 роки;
- б) раз на 5 років;
- в) раз на 10 років;
- г) раз на 15 років;
- д) раз на 20 років.

12. Запис у переписні листи відповідей респондентів з їхніх слів без пред'явлення будь-яких документів, які засвідчують достовірність відомостей, характеризується принципом:

- а) самовизначення;
- б) анонімності свідчень;
- в) централізованого керівництва переписом;
- г) усебічності;
- д) усебічність охопту населення території, на якій проводиться перепис.

13. У якому році було проведено перший науково обґрунтований перепис населення:

- а) 1749 році;
- б) 1820 році;
- в) 1846 році;
- г) 1935 році;
- д) 1970 році?

14. У переписі населення вивчаються такі питання:

- а) чисельність та розміщення населення на території країни, міграція населення;
- б) структура населення за статтю, віком, шлюбним станом;
- в) розподіл населення за якісними характеристиками;
- г) структура населення за сімейним станом;
- д) усі відповіді правильні.

15. У якому році було проведено перепис населення в Україні:

- а) 1996 році;
- б) 2000 році;
- в) 2001 році;
- г) 1992 році;
- д) 1994 році?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел [2; 3; 7; 10; 14; 15; 23].

Практичні (стереотипні) завдання 2.1 – 2.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте коефіцієнт навантаження дітьми ($K_{нд}$) за формулою:

$$K_{нд} = \frac{Ч_{д}}{Ч_{пр.нас}} \times 1\,000\%, \quad (2.1)$$

де $Ч_{д}$ – чисельність дітей;

$Ч_{пр.нас}$ – чисельність працездатного населення;

2) розрахуйте коефіцієнт навантаження особами літнього віку ($K_{нл}$) за формулою:

$$K_{нл} = \frac{Ч_{л}}{Ч_{пр.нас}} \times 1\,000\%, \quad (2.2)$$

де $Ч_{л}$ – чисельність осіб літнього віку;

3) розрахуйте коефіцієнт навантаження інвалідами ($K_{ні}$) за формулою:

$$K_{ні} = \frac{Ч_{і}}{Ч_{пр.нас}} \times 1\,000\%, \quad (2.3)$$

де $Ч_{і}$ – чисельність інвалідів;

4) розрахуйте коефіцієнт загального навантаження ($K_{зн}$) за формулою:

$$K_{зн} = \frac{Ч_{д} + Ч_{л} + Ч_{і}}{Ч_{пр.нас}} \times 1\,000\%. \quad (2.4)$$

Практичне (діагностичне) завдання 2.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 2.4 виконується за допомогою літературних джерел [8; 11; 15; 21; 23].

Тема 3. Чисельність та структура населення

Зміст теми:

- 3.1. Чисельність населення.
- 3.2. Структура населення за статтю.
- 3.3. Вікова структура населення.
- 3.4. Статевовікові піраміди.
- 3.5. Взаємозв'язок вікової структури з режимом відтворення населення.
- 3.6. Демографічне старіння населення.
- 3.7. Шлюбна структура населення.
- 3.8. Методи реального та умовного поколінь.
- 3.9. Сімейна структура населення.
- 3.10. Сім'я та домогосподарство.

Основні терміни й поняття: населення, чисельність населення, вікова структура населення, статева структура населення, статевовікові піраміди, примітивний тип відтворення населення, стаціонарний тип відтворення населення, регресивний тип відтворення населення, демографічне старіння населення, шлюбна структура населення, методи реального та умовного поколінь, когорта, сімейна структура населення, сім'я, сімейна група, домогосподарство.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Причини та наслідки депопуляції населення.
2. Статевовікові піраміди України.
3. Індекс демографічного старіння населення України.
4. Фактори зміни середнього розміру та структури сім'ї.
5. Тенденції розвитку домогосподарств у сучасних умовах становлення економіки України.
6. Зв'язок вікової структури та режимів відтворення населення.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 3.1 (стереотипне).

Середньорічна чисельність населення складає 20 000 осіб, чисельність прибулих за рік – 500 осіб, чисельність населення, що виїхало за межі міста, – 200 осіб. Визначте відносні показники міграції. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 3.2 (стереотипне).

Чисельність населення на початок прогнозного року складає 2 000 000 осіб, трудових ресурсів – 800 000 осіб. Чисельність народжених у прогнозованому році складає 20 000 осіб, чисельність померлих – 15 000 осіб. Сальдо природного приросту протягом року згідно з прогнозами становить 5 000 осіб. Чисельність осіб, які прибудуть, складе 8 000 осіб, чисельність осіб, які виїдуть з населеного пункту, складе 2 000 осіб. Сальдо міграційного приросту протягом року згідно з прогнозами становить 6 000 осіб. Частка трудових ресурсів у загальній структурі населення прогнозується на рівні 60 %. Визначте баланс внутрішньорічного обороту та баланс чисельності трудових ресурсів у прогнозованому році. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 3.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в Запорізькій та Львівській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод марківського аналізу. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 3.4 (евристичне).

У регіоні у 2020 році прогнозується проведення регіонального перепису населення. Керівництво регіону у 2019 році надає доручення спеціальним переписним службам регіону розробити програму проведення

перепису населення в регіоні. Надайте рекомендації щодо розроблення універсальної програми перепису населення та принципів її проведення.

Запитання для самодіагностики:

1. Дайте визначення поняття "населення".
2. Визначте кількість населення у світі на сьогодні.
3. Визначте кількість населення в Україні на сьогодні.
4. Дайте визначення поняття "депопуляція населення".
5. Визначте сутність та значення структури населення за статтю.
6. Визначте структуру населення за статтю в Україні на сьогодні.
7. Які фактори впливають на формування статевої структури населення?
8. Визначте основні тенденції щодо статевої структури населення в Україні.
9. Визначте сутність та значення структури населення за віком.
10. Визначте основні тенденції щодо вікової структури населення в Україні.
11. Обґрунтуйте сутність та значення статовікових пірамід.
12. Визначте основні типи відтворення населення.
13. Який тип відтворення населення існує в Україні?
14. Визначте сутність процесу демографічного старіння населення.
15. Дайте визначення поняття "шлюб".
16. Дайте визначення поняття "розлучення".
17. Обґрунтуйте сутність та значення методу реального покоління.
18. Обґрунтуйте сутність та значення методу умовного покоління.
19. Дайте визначення поняття "когорта".
20. Визначте позитивні та негативні наслідки методів реального й умовного поколінь.

Тестові завдання:

1. *Населення – це:*
 - а) сукупність людей;
 - б) сукупність людей, яка природно відтворюється в процесі життя;
 - в) визначена група людей, яка природно, історично склалася та відтворюється в процесі життя;
 - г) сукупність людей, яка природно, історично склалася та безперервно відтворюється в процесі життя;
 - д) усі відповіді правильні.

2. *Депопуляція населення – це:*

- а) підвищення рівня щільності населення;
- б) зниження рівня щільності населення;
- в) зменшення чисельності населення;
- г) баланс чисельності населення;
- д) підвищення чисельності населення.

3. *Статева структура населення складається під впливом факторів:*

- а) співвідношення статей серед народжених;
- б) статеві різниці у народжуваності;
- в) статеві різниці в інтенсивності міграції;
- г) статеві різниці у смертності;
- д) усі відповіді правильні.

4. *Під час взаємодії вікової структури з окремими видами відтворення населення виникають визначені типи такої взаємодії, визначте їх:*

- а) примітивний тип взаємодії;
- б) стаціонарний тип взаємодії;
- в) регресивний тип взаємодії;
- г) динамічний тип взаємодії;
- д) статичний тип взаємодії.

5. *Відносно економіки населення виступає як:*

- а) виробник товарів та послуг;
- б) споживач товарів та послуг;
- в) споживач послуг;
- г) споживач товарів;
- д) усі відповіді правильні.

6. *Який тип взаємодії вікової структури з окремими видами відтворення населення існує в Україні:*

- а) примітивний;
- б) стаціонарний;
- в) регресивний;
- г) негативний;
- д) позитивний?

7. *У сучасних умовах темпи зростання світового населення:*

- а) збільшуються швидкими темпами;
- б) зменшуються швидкими темпами;

- в) є стабільними;
- г) зменшуються повільними темпами;
- д) збільшуються повільними темпами.

8. За якого типу взаємодії вікової структури з окремими видами відтворення населення спостерігається зменшення рівня смертності та зменшення рівня народжуваності:

- а) примітивного;
- б) стаціонарного;
- в) регресивного;
- г) негативного;
- д) позитивного?

9. За умови відносно високої відсоткової частки молоді у складі населення спостерігається:

- а) високий рівень шлюбності;
- б) низький рівень народжуваності;
- в) високий рівень народжуваності;
- г) низький рівень смертності;
- д) низький рівень шлюбності.

10. Зростання середньої тривалості життя може сприяти старінню населення тільки у випадку, якщо:

- а) виникає у віці від 20 до 30 років;
- б) виникає у віці від 40 до 50 років;
- в) виникає у віці від 50 до 60 років;
- г) виникає у віці від 60 років;
- д) виникає у віці від 10 до 20 років.

11. Який метод засновано на розрахунку показників, які характеризують інтенсивність демографічних процесів та виникають в одному конкретному поколінні в різні періоди його життя і заключний підсумок демографічного життя покоління:

- а) метод реального покоління;
- б) метод умовного покоління;
- в) метод зростаючого покоління;
- г) метод порівняльного покоління;
- д) метод наявного покоління?

12. Сім'я у демографії класифікується за:

- а) розміром;
- б) структурою;

- в) типами;
- г) видами;
- д) усі відповіді правильні.

13. Перевагою якого методу є те, що з його допомогою можна надати оцінку дійсним підсумкам демографічного життя поколінь людей без усіляких припущень та умовних допущень:

- а) метод реального покоління;
- б) метод умовного покоління;
- в) метод зростаючого покоління;
- г) метод порівняльного покоління;
- д) метод наявного покоління?

14. Сім'я – це:

- а) група людей;
- б) група людей, які об'єднані родинними узами або поєднані спільним житлом та бюджетом;
- в) група людей з родинними узами;
- г) не має правильної відповіді;
- д) усі відповіді правильні.

15. Для аналізу статевовікової структури населення застосовується:

- а) статевовіковий трикутник;
- б) статевовіковий квадрат;
- в) статевовікова піраміда;
- г) статевовіковий конус;
- д) віковий трикутник.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел [2; 4; 5; 12; 16; 22; 24].

Практичні (стереотипні) завдання 3.1 – 3.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

- 1) розрахуйте коефіцієнт прибуття (K_n) за формулою:

$$K_n = \frac{Ч_n}{Ч_{нас}} \times 1000 \%, \quad (3.1)$$

де $Ч_n$ – чисельність осіб, які прибули протягом року;

$Ч_{нас}$ – середньорічна чисельність населення;

2) розрахуйте коефіцієнт вибуття (K_B) за формулою:

$$K_B = \frac{Ч_B}{Ч_{нас}} \times 1\,000\%, \quad (3.2)$$

де $Ч_B$ – чисельність осіб, які вибули протягом року;

3) розрахуйте коефіцієнт міграційного приросту (K_M) за формулою:

$$K_M = K_{\pi} - K_B, \quad (3.3)$$

4) розрахуйте коефіцієнт міграційного обороту (K_{MO}) за формулою:

$$K_{MO} = K_{\pi} + K_B, \quad (3.4)$$

5) розрахуйте баланс внутрішньорічного обороту населення (B_{BO}) за формулою:

$$B_{BO} = Ч_{ні} - Ч_{н}, \quad (3.5)$$

де $Ч_{ні}$ – чисельність населення на кінець прогнозного періоду;

$Ч_{н}$ – чисельність населення на початок прогнозного періоду.

Практичне (діагностичне) завдання 3.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 3.4 виконується за допомогою літературних джерел [2; 7; 21; 23].

Тема 4. Природний рух населення та його показники

Зміст теми:

4.1. Показники оцінювання природного руху населення.

4.2. Сучасні тенденції природного руху населення.

Основні терміни й поняття: природний рух населення, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт смертності, коефіцієнт шлюбності, коефіцієнт розлучення, таблиці смертності та народжуваності, етнічна структура населення, ендогенні та екзогенні фактори смертності.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Взаємозв'язок між спеціальним та загальним коефіцієнтом народжуваності.
2. Основні складові концепції зниження народжуваності та збільшення смертності у світі та зокрема в Україні.
3. Тенденції щодо кількості померлих дітей віком до одного року за окремими причинами смерті в Україні на сьогодні.
4. Тенденції щодо розподілу померлих за окремими причинами смерті в Україні на сьогодні.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 4.1 (стереотипне).

Чисельність трудових ресурсів на початок року складає 100 000 осіб. Протягом року увійде у працездатний вік 2 500 осіб, кількість населення, яке вийде за межі працездатного віку, – 1 700 осіб; природне вибуття робітників складе 200 осіб, чисельність населення у працездатному віці, які прибудуть з інших областей, – 300 осіб; чисельність населення у працездатному віці, які виїдуть у інші регіони, – 250 осіб. Чисельність підлітків і осіб старшого віку, які зайняті в економіці, збільшиться на 500 осіб. Визначте приріст чисельності населення у працездатному віці, чисельність трудових ресурсів у плановому році, середньорічну чисельність трудових ресурсів. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 4.2 (стереотипне).

Середньорічна чисельність населення складає 200 000 осіб, протягом року буде зареєстровано 4 000 шлюбів та 1 500 розлучень. Визначте коефіцієнт шлюбності та коефіцієнт розлучення.

Завдання 4.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в Одеській та Чернігівській областях (за три останніх роки) і визначте перспективи розвитку демографічної політики в цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод регресивного аналізу. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 4.4 (евристичне).

Регіон орієнтований на виробництво продукції у галузі важкої промисловості. На цей вид продукції спостерігається високий попит, але існує проблема, а саме: технічний і трудовий потенціал підприємств не спроможний задовольнити наявний попит. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо вирішення цієї проблеми шляхом підвищення рівня технічного та трудового потенціалу підприємств у галузі важкої промисловості. Надайте рекомендації щодо вирішення цієї проблеми в регіоні.

Запитання для самодіагностики:

1. Дайте визначення поняття "природний рух населення".
2. Визначте основні загальні коефіцієнти природного руху населення.
3. Визначте основні спеціальні коефіцієнти народжуваності.
4. Обґрунтуйте сучасні тенденції природного руху населення в Україні.
5. Обґрунтуйте сучасні тенденції природного руху населення в світі.
6. Визначте основні складові концепції зниження народжуваності та збільшення смертності в світі та зокрема в Україні.
7. Обґрунтуйте сутність та зміст ендогенних та екзогенних факторів смертності.
8. Обґрунтуйте тенденції природного руху міського населення в Україні на сьогодні.
9. Обґрунтуйте тенденції природного руху сільського населення в Україні на сьогодні.
10. Обґрунтуйте тенденції щодо кількості померлих у перинатальному періоді в Україні на сьогодні.

Тестові завдання:

1. *Основними концепціями зменшення темпів народжуваності є:*
 - а) гомеостатична концепція автоматичного регулювання рівня народжуваності та рівня смертності в суспільстві;
 - б) концепція обмеження соціальними рестриктами інстинкту людини до розмноження та концепція зниження потреби у дітях;
 - в) концепція розповсюдження знань та практик контрацепції під впливом зростання грамотності та освіченості населення;
 - г) концепція збільшення потреби у дітях;
 - д) усі відповіді правильні.

2. Основними причинами припинення шлюбу є:

- а) народження дитини;
- б) міграція;
- в) розлучення;
- г) овдовіння;
- д) усі відповіді правильні.

3. Визначте коефіцієнт народження:

- а) $n = \frac{N \times 1000}{S}$;
- б) $m = \frac{M \times 1000}{S}$;
- в) $d = \frac{D \times 1000}{S}$;
- г) $c = \frac{C \times 1000}{S}$;
- д) $K = n + m$.

4. Визначте коефіцієнт смертності:

- а) $m = \frac{M \times 1000}{S}$;
- б) $K = n - m$;
- в) $d = \frac{D \times 1000}{S}$;
- г) $c = \frac{C \times 1000}{S}$;
- д) $K = n + m$.

5. Визначте коефіцієнт природного приросту населення:

- а) $n = \frac{N \times 1000}{S}$;
- б) $m = \frac{M \times 1000}{S}$;
- в) $K = n - m$;
- г) $c = \frac{C \times 1000}{S}$;
- д) $K = n + m$.

6. Визначте коефіцієнт шлюбності:

- а) $n = \frac{N \times 1000}{S}$;

б) $m = \frac{M \times 1000}{S}$;

в) $K = n - m$;

г) $d = \frac{D \times 1000}{S}$;

д) $K = n + m$.

7. *Визначте коефіцієнт розлучень:*

а) $n = \frac{N \times 1000}{S}$;

б) $m = \frac{M \times 1000}{S}$;

в) $K = n - m$;

г) $c = \frac{C \times 1000}{S}$;

д) $K = n + m$.

8. *Визначте взаємозв'язок між загальним та спеціальним коефіцієнтом народження:*

а) $M \times d_s$;

б) $N \times d_s$;

в) $F \times d_s$;

г) M / d_s ;

д) $K \times d_s$.

9. *Таблиця народжуваності – це...*

10. *Шлюб – це...*

11. *Зупинити вплив статевої структури і частково вікової структури населення дозволяє:*

а) спеціальний коефіцієнт народжуваності;

б) спеціальний коефіцієнт шлюбності;

в) коефіцієнт демографічного навантаження дітьми;

г) коефіцієнт природного приросту;

д) коефіцієнт механічного приросту.

12. *Повний опис процесу народжуваності незалежно від демографічних структур визначають:*

а) таблиці народжуваності;

б) таблиці шлюбності;

в) розрахунок спеціального коефіцієнта народжуваності;

- г) розрахунок коефіцієнта демографічного навантаження дітьми;
- д) таблиці смертності.

13. Одним із елементів природного руху населення є:

- а) відтворення населення;
- б) шлюбність;
- в) розлучення;
- г) смертність;
- д) усі відповіді правильні.

14. Що впливає на хід демографічних процесів:

- а) шлюбність;
- б) народжуваність;
- в) смертність;
- г) розлучення;
- д) усі відповіді правильні?

15. Чому люди відмовляються від бажаної кількості дітей:

- а) політична нестабільність;
- б) економічна криза;
- в) соціальна незахищеність;
- г) фінансова криза;
- д) усі відповіді правильні?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел [1; 7; 13; 17; 21; 24; 28].

Практичні (стереотипні) завдання 4.1 – 4.2 виконують за допомогою таких рекомендацій:

- 1) розрахуйте показник приросту населення ($\Pi_{пн}$) за формулою:

$$\Pi_{пн} = Ч_{н} - Ч_{см} + Ч_{п} - Ч_{в}, \quad (4.1)$$

де $Ч_{н}$ – чисельність народжених протягом року;

$Ч_{см}$ – чисельність померлих протягом року;

$Ч_{п}$ – чисельність осіб, які прибудуть протягом року;

$Ч_{в}$ – чисельність осіб, які виїдуть протягом року;

- 2) розрахуйте коефіцієнт шлюбності (d) за формулою:

$$d = \frac{D \times 1\,000}{Ч_{н}}, \quad (4.2)$$

де D – чисельність осіб, які вступили у шлюб;

3) розрахуйте коефіцієнт розлучення (с) за формулою:

$$c = \frac{C \times 1000}{S}, \quad (4.3)$$

де С – чисельність осіб, які вступили у шлюб.

Практичне (діагностичне) завдання 4.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 4.4 виконується за допомогою літературних джерел [9; 12; 20; 23].

Тема 5. Механічний рух населення та його показники

Зміст теми:

5.1. Сутність та класифікація механічного руху населення.

5.2. Теорія міграційного процесу.

5.3. Показники оцінювання механічного руху населення.

5.4. Економічна ефективність міграції населення.

Основні терміни й поняття: міграція, механічний рух населення, еміграція, імміграція, організована міграція, неорганізована міграція, міграційна адаптація, теорія міграційного процесу, метод внутрішньорічного обігу, метод міжпереписного внутрішньоперіодичного обороту, ефективність міграції населення.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Основні соціально-економічні функції міграції населення.

2. Характеристика міграції міського та сільського населення в Україні.

3. Основні проблеми вдосконалення територіального перерозподілу населення.

4. Особливості формування розподільних балансів міграції і природного приросту населення.

5. Економічна ефективність міграції населення.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 5.1 (стереотипне).

На початок року віковий склад населення регіону характеризується даними табл. 5.1.

Віковий склад населення

Вік, років	Усього населення	У тому числі				На 100 чоловіків припадає жінок
		чоловіків		жінок		
		осіб	%	осіб	%	
0 – 4	3 040	1 560				
5 – 9	3 564	1 795				
10 – 14	2 169	1 083				
15 – 17	3 579	1 780				
18 – 24	2 117	909				
25 – 29	2 470	1 130				
30 – 39	3 452	1 685				
40 – 49	4 560	1 680				
50 – 54	1 780	686				
55 – 59	1 744	670				
60 та більше	3 935	1 400				

Відома також інформація, що працездатний вік населення складає для жінок – від 16 до 55 років, для чоловіків – від 16 до 60 років; вік, у якому жінка здатна виконувати репродуктивну функцію, називається фертильним, він складає від 15 до 49 років.

Визначте чисельність та питому вагу населення працездатного віку в загальній чисельності населення (окремо чоловіків і жінок); питому вагу жінок фертильного віку; абсолютну різницю між чисельністю жінок та чоловіків. Зробіть висновки.

Завдання 5.2 (стереотипне).

Чисельність населення на початок року складає 100 000 осіб, кількість народжених протягом року – 9 500 осіб, чисельність померлих – 11 100 осіб, протягом року прибуло 10 500 осіб, вибуло до інших областей – 12 900 осіб, кількість шлюбів – 2 000 од., кількість розлучень – 1 100 од., питома вага жінок у віці 15 – 49 років у загальній чисельності населення складає 45 %. Визначте чисельність населення на кінець року; абсолютний приріст населення; середньорічну чисельність населення за рік; коефіцієнт народження; коефіцієнт смертності; коефіцієнт шлюбності; коефіцієнт розлучення; коефіцієнт прибуття; коефіцієнт вибуття;

коефіцієнт природного приросту; коефіцієнт міграції; коефіцієнт загального приросту населення за рік; спеціальний коефіцієнт народжуваності. Дайте відповідь та обґрунтуйте рішення.

Завдання 5.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в Тернопільській та Закарпатській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод послідовної часової екстраполяції. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 5.4 (евристичне).

У регіоні спостерігається така демографічна ситуація: питома вага дітей складає 25 %; питома вага літніх осіб – 20 %; питома вага інвалідів – 15 %; питома вага осіб у працездатному віці – 40 %, як наслідок демографічна ситуація є негативною. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо зміни наявної структури населення, а саме збільшення частки населення у працездатному віці. Надайте практичні рекомендації щодо впровадження цієї політики в регіоні.

Запитання для самодіагностики:

1. Дайте визначення поняття "механічний рух населення".
2. Дайте визначення поняття "міграція".
3. За якими ознаками класифікується механічний рух населення?
4. Визначте основні теорії міграційного процесу.
5. Обґрунтуйте основні концептуальні підходи до проблем міграції.
6. За допомогою яких показників оцінюється механічний рух населення?
7. Визначте основні абсолютні показники міграції населення.
8. Визначте сутність та значення демографічних балансів чисельності населення.

9. Визначте основні відносні показники міграції.

10. За допомогою яких інструментів проводиться оцінювання економічної ефективності міграції населення?

11. Обґрунтуйте тенденції щодо міграції населення у світі на сьогодні.

Тестові завдання:

1. Основними ознаками міграції є:

- а) переміщення населення;
- б) переміщення населення без зміни місця проживання;
- в) переміщення населення зі зміною місця проживання;
- г) переміщення населення в межах населеного пункту;
- д) усі відповіді правильні.

2. Найважливішою соціально-економічною функцією міграції населення є:

- а) забезпечення певного рівня рухливості населення;
- б) територіальний перерозподіл населення;
- в) більш повне використання робочої сили;
- г) забезпечення більш високих темпів виробництва;
- д) усі відповіді правильні.

3. Негативними проявами міграції є:

- а) збільшення зайнятості;
- б) зростання безробіття;
- в) економічний регрес певних районів;
- г) сильний тиск на соціальну інфраструктуру;
- д) усі відповіді правильні.

4. Основними критеріями класифікації міграції є:

- а) напрямок міграції;
- б) ступінь організації міграції;
- в) причини міграції;
- г) часова ознака;
- д) усі відповіді правильні.

5. Виїзд або в'їзд населення через кордон у цю країну є ознакою:

- а) зовнішньої міграції;
- б) внутрішньої міграції;
- в) організованої міграції;
- г) неорганізованої міграції;
- д) індивідуальної міграції.

6. Міграційні процеси усередині країни є ознакою:

- а) зовнішньої міграції;
- б) внутрішньої міграції;
- в) організованої міграції;
- г) неорганізованої міграції;
- д) індивідуальної міграції.

7. Еміграція населення – це:

а) добровільне переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;

б) змушене переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;

в) самостійне переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;

г) організоване переселення в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий строк) проживання, у більшості випадків зі зміною громадянства;

д) усі відповіді правильні.

8. Імміграція – це:

а) в'їзд у країну на постійне проживання громадян іншої країни, здебільшого з одержанням нового громадянства;

б) вселення в країну на постійне проживання громадян іншої країни;

в) в'їзд у країну на тимчасове проживання громадян іншої країни;

г) вселення в країну на тимчасове проживання громадян іншої країни, здебільшого з одержанням нового громадянства;

д) усі відповіді правильні.

9. Зовнішня міграція населення класифікується на:

а) континентальну;

б) міжконтинентальну;

в) внутрішньоконтинентальну;

г) екваторіальну;

д) усі відповіді правильні.

10. Внутрішня міграція населення класифікується на:

а) внутрішньообласну;

б) міжобласну;

- в) внутрішньорайонну;
- г) міжрайонну;
- д) усі відповіді правильні.

11. ... – це основний вид планового територіального переміщення населення з метою найбільш раціонального розміщення трудових ресурсів:

- а) зовнішня міграція;
- б) внутрішня міграція;
- в) організована міграція;
- г) неорганізована міграція;
- д) індивідуальна міграція.

12. ... – це територіальні переміщення населення, викликані такими причинами, як прагнення на новому місці поліпшити своє матеріальне становище шляхом отримання більш високих доходів; підвищити свою кваліфікацію або отримати освіту, змінити свою сферу діяльності, перейти на нову роботу:

- а) зовнішня міграція;
- б) внутрішня міграція;
- в) організована міграція;
- г) неорганізована міграція;
- д) індивідуальна міграція.

13. Основними видами ... міграції є суспільні заклики; організований набір робочої сили; переміщення по службі в інші райони; розподіл молодих фахівців:

- а) зовнішньої;
- б) внутрішньої;
- в) організованої;
- г) неорганізованої;
- д) індивідуальної.

14. Залежно від самостійності прийнятого мігрантом рішення про зміну місця проживання міграцію класифікують на:

- а) безповоротну;
- б) добровільну;
- в) маятникову;
- г) примусову;
- д) сезонну.

15. За часом переміщення міграцію населення класифікують на:

- а) безповоротну;
- б) тимчасову;
- в) сезонну;
- г) міграцію в курортні зони;
- д) маятникову.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел [1 – 3; 5; 8; 12; 15; 22; 24].

Практичні (стереотипні) завдання 5.1 – 5.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте середньорічну чисельність населення ($\overline{Ч_{н.}}$) за формулою:

$$\overline{Ч_{н.}} = Ч_{нас.} \pm \frac{П_{р.н.}}{2}, \quad (5.1)$$

де $Ч_{нас.}$ – чисельність населення на початок року;

$П_{р.н.}$ – приріст населення за рік;

2) розрахуйте спеціальний коефіцієнт народжуваності (F) за формулою:

$$F = \frac{(N \times 1000)}{W_{15-49}} \quad (5.2)$$

де N – чисельність живонароджених за рік;

W_{15-49} – середньорічна чисельність жінок віком від 15 до 49 років.

Практичне (діагностичне) завдання 5.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 5.4 виконується за допомогою літературних джерел [7; 10; 13; 21].

Тема 6. Відтворення населення та його показники

Зміст теми:

6.1. Сутність та значення відтворення населення.

6.2. Показники оцінювання відтворення населення.

Основні терміни й поняття: відтворення населення, звужене відтворення населення, просте відтворення населення, розширене відтворення населення, когортний аналіз, абсолютний приріст населення, темпи зростання населення, темпи приросту населення, коефіцієнт живучості, індекс Покровського – Пірля, коефіцієнт економічності відтворення населення, коефіцієнт обороту населення.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Особливості відтворення населення за соціальними групами.
2. Когортний аналіз як засіб характеристики типів відтворення населення.
3. Основні проблеми відтворення населення у світі та Україні.
4. Вплив основних демографічних показників на рівень відтворення населення в Україні.
5. Особливості застосування коефіцієнта живучості або індексу Покровського – Пірля.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 6.1 (стереотипне).

За даними табл. 6.1 визначте чисельність наявного населення на початок та на кінець року; чисельність постійного населення на початок та на кінець року; коефіцієнти природного руху населення; коефіцієнт фертильності; коефіцієнт дитячої смертності; коефіцієнт шлюбності; приріст населення за рахунок природного та механічного руху.

Таблиця 6.1

Чисельність населення

Показники	Значення
1	2
1. Чисельність населення на початок року, тис. осіб, у тому числі:	420
які тимчасово проживають	25
тимчасово відсутні	20

1	2
2. Протягом року: народилося, тис. осіб	11,3
померло, тис. осіб	3,4
3. Прибуло на постійне проживання, тис. осіб	11,5
4. Повернулося тимчасово відсутніх, тис. осіб	8,3
5. Вибуло до інших міст, тис. осіб	2,5
6. Зареєстровано шлюбів, тис. од.	5,5
7. Питома вага жінок у віці 15 – 49 років, %	32
8. Померло дітей у віці до 1 року, осіб	280

Завдання 6.2 (стереотипне).

У процесі проведення перепису населення було встановлено, що на критичний момент перепису, тобто опівночі з 15 на 16 січня, в селі Поповка, окрім 653 жителів, що постійно тут мешкають, знаходилися такі особи: родина Кузьменко у складі 8 осіб, що прибула до родичів на свята 6 січня, на 18 днів; геологічна експедиція, яка прибула у відрядження 17 січня у складі 15 осіб для дослідження оповзнів у селі. Крім того, на критичний момент перепису населення, що постійно проживають у селі Поповка, були відсутні: 2 брати Є. Молодан та О. Молодан, які були затримані на 15 днів за хуліганство на Різдво, З. Петушков, який потрапив у лікарню 14 січня та помер 16 січня о 07:30, та Л. Сумарокова, яка знаходилася в пологовому будинку та народила трійню 14 січня о 22:30.

Визначте чисельність постійного та наявного населення, чисельність тимчасово відсутніх та тимчасово присутніх.

Завдання 6.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в м. Києві та Миколаївській області (за три останніх роки) і визначте перспективи розвитку демографічної політики у цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод експертних оцінок. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;

аналіз міграції міського населення в регіоні;
аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 6.4 (евристичне).

У регіоні на ринку праці спостерігається така ситуація: збільшення частки працездатного населення (з 50 % до 75 %), орієнтованого на виробництво товарів у сфері матеріального виробництва, та зменшення частки працездатного населення (з 50 % до 25 %), орієнтованого на виробництво послуг у сфері нематеріального виробництва. Як результат, у регіоні виникає дисбаланс щодо розподілу зайнятих за сферами виробництва. Регіон орієнтований на розподіл зайнятих за такою пропорцією 55 % у сфері матеріального виробництва та 45 % у сфері нематеріального виробництва. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо збалансування зайнятості у сферах економіки за схемою 55 % у сфері матеріального виробництва та 45 % у сфері нематеріального виробництва. Надайте рекомендації щодо реалізації цієї політики.

Запитання для самодіагностики:

1. Дайте визначення поняття "відтворення населення".
2. За якими ознаками класифікується відтворення населення?
3. Визначте основні типи відтворення населення.
4. Який тип відтворення населення характеризує ситуацію в Україні на сьогодні?
5. Визначте основні групи показників, за допомогою яких оцінюється відтворення населення.
6. Яким чином проводиться оцінювання відтворення населення?
7. Визначте ефективність відтворення населення в Україні на сьогодні.

Тестові завдання:

1. *Відтворення населення – це:*
 - а) постійне відновлення чисельності й структури населення;
 - б) постійне відновлення чисельності й структури населення шляхом природної зміни поколінь;
 - в) постійне відновлення чисельності й структури населення шляхом переходу одних структурних частин в інші;

г) цілісний соціально детермінований процес відновлення поколінь людей, що володіє якісною специфікою й внутрішніми кількісними закономірностями;

д) усі відповіді правильні.

2. Відтворення населення містить відновлення складу населення за:

а) статтю;

б) віком;

в) національністю;

г) родинним станом;

д) усі відповіді правильні.

3. Відтворення населення містить розвиток складу населення за:

а) розміщенням на території й місці проживання;

б) освітою;

в) професійно-кваліфікаційними ознаками;

г) психологічними ознаками;

д) усі відповіді правильні.

4. Визначте основні типи відтворення населення:

а) основне;

б) просте;

в) додаткове;

г) звужене;

д) розширене?

5. Якому типу відтворення властива ситуація, коли населення не відтворює собі заміну:

а) основне;

б) просте;

в) додаткове;

г) звужене;

д) розширене?

6. Якому типу відтворення властива ситуація, коли абсолютна чисельність поколінь, які вмирають, перевищує чисельність народжених:

а) основне;

б) просте;

в) додаткове;

г) звужене;

д) розширене?

7. Якому типу відтворення властива ситуація, коли покоління, що вмирає, і те, що вступає в життя, рівні за своєю абсолютною чисельністю:

- а) основне;
- б) просте;
- в) додаткове;
- г) звужене;
- д) розширене?

8. За якого типу відтворення населення утворюється постійна статевовікова структура (стаціонарний тип):

- а) основний;
- б) простий;
- в) додатковий;
- г) звужений;
- д) розширений?

9. Який тип відтворення характеризується збільшенням покоління, що вступає в життя, порівняно з чисельністю поколінь, які вмирають:

- а) основний;
- б) простий;
- в) додатковий;
- г) звужений;
- д) розширений?

10. За якого типу відтворення населення утворюється прогресивний тип статевовікової структури, зростає його абсолютна чисельність:

- а) основний;
- б) простий;
- в) додатковий;
- г) звужений;
- д) розширений?

11. Який тип відтворення населення характерний для України на сучасному етапі розвитку:

- а) основний;
- б) простий;
- в) додатковий;
- г) звужений;
- д) розширений?

12. *Визначте основні групи показників, які характеризують відтворення населення:*

- а) динаміка населення;
- б) інтенсивність демографічних процесів;
- в) екстенсивність демографічних процесів;
- г) заміщення одних показників іншими;
- д) усі відповіді правильні.

13. *Яка група показників характеризує швидкість та інтенсивність змін населення як сукупності загалом, які відбуваються під впливом різних демографічних подій (народження, смерті, міграцій):*

- а) динаміка населення;
- б) інтенсивність демографічних процесів;
- в) екстенсивність демографічних процесів;
- г) заміщення одних показників іншими;
- д) доповнення одних показників іншими?

14. *Яка група показників пов'язана з природним приростом усього населення і його окремими когортами:*

- а) динаміка населення;
- б) інтенсивність демографічних процесів;
- в) екстенсивність демографічних процесів;
- г) заміщення одних показників іншими;
- д) доповнення одних показників іншими?

15. *Які особливості враховуються під час вивчення динаміки населення:*

- а) абсолютна чисельність населення кожного наступного періоду, що перебуває в повній залежності від її величини в попередньому періоді;
- б) відносна чисельність населення кожного наступного періоду, що перебуває в повній залежності від її величини в попередньому періоді;
- в) процес розвитку населення в часі, що пов'язаний зі зміною його кількісного складу;
- г) процес розвитку населення в часі;
- д) усі відповіді правильні.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацьовувати на основі літературних джерел [2; 5; 13; 15; 21 – 23].

Практичні (стереотипні) завдання 6.1 – 6.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте чисельність постійного населення (ПН) за формулою:

$$\text{ПН} = \text{НН} - \text{ТП} + \text{ТВ}, \quad (6.1)$$

де НН – наявне населення;

ТП – тимчасово присутнє населення;

ТВ – тимчасово відсутнє населення;

2) розрахуйте чисельність наявного населення (НН) за формулою:

$$\text{НН} = \text{ПН} + \text{ТП} - \text{ТВ}; \quad (6.2)$$

3) розрахуйте коефіцієнт живучості ($K_{ж}$) або індекс Покровського – Пірля за формулою:

$$K_{ж} = \frac{Ч_{п}}{Ч_{н}}, \quad (6.3)$$

де $Ч_{н}$ – кількість народжених;

$Ч_{п}$ – кількість померлих;

Практичне (діагностичне) завдання 6.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 6.4 виконується за допомогою літературних джерел [3; 7; 14; 24].

Тема 7. Демографічне прогнозування

Зміст теми:

7.1. Сутність демографічного прогнозування.

7.2. Розроблення гіпотез щодо ймовірних змін демографічних тенденцій у прогнозованому році.

7.3. Демографічний прогноз для України до 2050 року.

Основні терміни й поняття: прогнозування, планування, демографічний прогноз, вікове пересування, демографічна гіпотеза, демографічні тенденції, нульова нетто-міграція, позитивна нетто-міграція, негативна нетто-міграція, аналіз Маркова, гібридний метод планування, експертні оцінки, метод Дельфі, метод лінійної регресії, динамічне програмування, цільове програмування.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Зв'язок демографічного прогнозування з закономірностями розвитку населення та обліком головних тенденцій відтворення населення в історичній перспективі.

2. Роль демографічного прогнозування в розробленні стратегії розвитку суспільства.

3. Особливості застосування таблиць смертності Коула та Демені.

4. Зв'язок точності прогнозу з якістю гіпотези про демографічний розвиток.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 7.1 (стереотипне).

Середньорічна чисельність населення складає 350 000 осіб, чисельність народжених складає 22 800 осіб, чисельність померлих – 32 300 осіб, чисельність населення, яке прибуло до населеного пункту, складає 18 700 осіб, чисельність населення, яке вибуло з населеного пункту, складає 22 500 осіб, кількість шлюбів – 8 000 од., кількість розлучень – 9 200 од. Визначте коефіцієнт народження; коефіцієнт смертності; коефіцієнт шлюбності, коефіцієнт розлучення; коефіцієнт прибуття; коефіцієнт вибуття; коефіцієнт природного приросту населення; коефіцієнт економічності; коефіцієнт живучості; коефіцієнт міграції; коефіцієнт загального приросту населення за рік. Дайте відповідь та обґрунтуйте рішення.

Завдання 7.2 (стереотипне).

На основі даних про чисельність населення, що знаходиться у шлюбі (табл. 7.1), визначте спеціальні коефіцієнти шлюбності для шлюбоздатних контингентів чоловіків і жінок усіх віків. Побудуйте статевовікову піраміду населення, яка відображає також стан населення у шлюбі.

Таблиця 7.1

Шлюбний стан населення

Вікова група	Чоловіки		Жінки	
	чисельність	у т. ч. ті, що знаходяться у шлюбі	чисельність	у тому числі ті, що знаходяться у шлюбі
1	2	3	4	5
16 – 17	32 154	308	34 612	1 008
18 – 19	38 171	2 211	45 311	7 732

1	2	3	4	5
20 – 24	104 392	43 568	110 080	60 712
25 – 29	90 415	70 105	91 927	70 150
30 – 34	61 550	52 672	63 114	51 483
35 – 39	57 102	51 303	62 735	49 724
40 – 44	70 917	63 887	77 898	60 202
45 – 49	58 101	52 886	66 155	49 618
50 – 54	55 356	51 216	74 118	50 318
55 – 59	26 813	23 612	49 718	29 160
60 – 69	44 915	40 912	87 136	33 556
70 років +	23 954	18 434	69 010	10 120

Завдання 7.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в Херсонській та Запорізькій областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики в цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод Маркова. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 7.4 (евристичне).

Регіон орієнтований на виробництво продукції у харчовій та легкій галузях. На цей вид продукції спостерігається високий попит, але існує проблема, а саме: технічний та трудовий потенціал підприємств не спроможний задовольнити наявний попит. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо вирішення цієї проблеми шляхом підвищення рівня технічного та трудового потенціалу підприємств у харчовій та легкій галузях. Надайте рекомендації щодо вирішення цієї проблеми в регіоні.

Запитання для самодіагностики:

1. Дайте визначення поняття "демографічне прогнозування".
2. Які методи прогнозування використовуються в демографії?
3. Від яких факторів залежить достовірність демографічних прогнозів?
4. Визначте основні тенденції щодо демографічного прогнозування в світі.
5. Обґрунтуйте процеси розроблення державних програм щодо соціального забезпечення населення в Україні.
6. Обґрунтуйте сутність та значення процесів розроблення гіпотез щодо ймовірних змін демографічних тенденцій у прогнозному періоді.
7. Обґрунтуйте демографічний прогноз для України до 2050 року.

Тестові завдання:

1. *Демографічний прогноз – це:*
 - а) науково обґрунтоване передбачення основних параметрів руху населення;
 - б) передбачення майбутньої демографічної ситуації;
 - в) процес розроблення прогнозів, які визначають рівень основних показників, що характеризують стан населення в перспективі;
 - г) процес розроблення оптимальних стратегій і тактик соціально-економічного розвитку;
 - д) усі відповіді правильні.
2. *За допомогою демографічного прогнозу планують ситуацію за такими параметрами:*
 - а) чисельність населення;
 - б) статевовікова структура населення;
 - в) сімейна структура населення;
 - г) міграційна структура населення;
 - д) усі відповіді правильні.
3. *Визначте основні методи демографічного прогнозу населення:*
 - а) просте прогнозування;
 - б) складне прогнозування;
 - в) організаційні заміни;
 - г) оптимізація;
 - д) комплексне моделювання.
4. *До якого методу демографічного прогнозування відносяться експертні оцінки, метод Дельфі, регресивний аналіз і послідовна тимчасова екстраполяція:*
 - а) просте прогнозування;
 - б) складне прогнозування;

- в) організаційні заміни;
- г) оптимізація;
- д) комплексне моделювання?

5. До якого методу демографічного прогнозування відносяться лінійне й нелінійне програмування, динамічне програмування й цільове програмування:

- а) просте прогнозування;
- б) складне прогнозування;
- в) організаційні заміни;
- г) оптимізація;
- д) комплексне моделювання?

6. До якого методу демографічного прогнозування відноситься комплексна експертна оцінка "зверху вниз" і "знизу вверху":

- а) просте прогнозування;
- б) складне прогнозування;
- в) організаційні заміни;
- г) оптимізація;
- д) комплексне моделювання?

7. До якого методу демографічного прогнозування відносяться складання графіка заміщень і марківський аналіз:

- а) просте прогнозування;
- б) складне прогнозування;
- в) організаційні заміни;
- г) оптимізація;
- д) комплексне моделювання?

8. Вірогідність демографічного прогнозу залежить від:

- а) точності вихідної інформації;
- б) обґрунтованості гіпотез про зміну демографічних процесів під впливом усього комплексу соціально-економічних умов;
- в) обґрунтованості гіпотез про зміну демографічних процесів під впливом певних елементів соціально-економічного комплексу;
- г) тривалості періоду, на який робиться прогноз;
- д) усі відповіді правильні.

9. Демографічні прогнози за тривалістю поділяються на:

- а) короткострокові;
- б) середньострокові;
- в) довгострокові;

- г) безстрокові;
- д) усі відповіді правильні.

10. Демографічний прогноз опирається на:

- а) подальший розвиток урбанізації;
- б) зростання освітнього й культурного рівня населення;
- в) збільшення смертності й збільшення тривалості життя;
- г) зниження смертності й збільшення тривалості життя;
- д) викорінювання певної диференціації демографічного розвитку різних регіонів, обумовленого економічними, соціально-культурними й етнічними факторами.

11. За допомогою якого методу проводиться прогноз майбутнього складу населення за статтю й віком:

- а) вікового пересування;
- б) пересування населення старшого віку;
- в) пересування смертності населення;
- г) пересування народжуваності населення;
- д) усі відповіді правильні?

12. Точність сучасного демографічного прогнозування визначається:

- а) рівнем розвитку теоретичної демографії;
- б) рівнем розвитку прикладної демографії;
- в) загальним рівнем наукового прогнозування всіх сторін соціально-економічного життя суспільства;
- г) новими аналітичними й прогностичними можливостями, наданими комп'ютерними методами;
- д) усі відповіді правильні.

13. Об'єктивними законами зростання населення є:

- а) біологічні закони;
- б) математичні закони;
- в) економічні закони;
- г) закон соціального поведіння людей;
- д) закон громадського життя.

14. Для визначення ймовірних майбутніх тенденцій смертності населення застосовуються:

- а) таблиці міграції;
- б) таблиці народжуваності;
- в) таблиці смертності;

- г) графіки смертності;
- д) графіки народжуваності.

15. Скільки груп сценаріїв демографічного розвитку України до 2050 року пропонують вчені:

- а) дві;
- б) три;
- в) чотири;
- г) п'ять;
- д) шість?

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел [1; 3; 7; 15; 21; 23; 24].

Практичні (стереотипні) завдання 7.1 – 7.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте прогнозу чисельність населення (P_t) за формулою:

$$P_t = P_0 \times e^{k \times t}, \quad (7.1)$$

- де P_0 – загальна чисельність населення на початок прогнозного періоду;
- K – передбачуваний коефіцієнт приросту населення в прогнозному періоді;
- t – тривалість прогнозного періоду;
- e – основа натуральних логарифмів;

2) розрахуйте коефіцієнт вікового пересування (P_{x+n}) за формулою:

$$P_{x+n} = P_x \times \frac{L_{x+n}}{L_x} + МП_x, \quad (7.2)$$

- де P_x – початкова чисельність населення віком "x";
- n – довжина вікового інтервалу (і одночасно – довжина прогнозного кроку);
- L_x і L_{x+n} – кількість тих, хто живе, із таблиць смертності для двох суміжних вікових груп;
- $МП_x$ – міграційний приріст відповідної статі та віку, додатний або від'ємний;

3) розрахуйте коефіцієнт нестійкості шлюбів ($K_{d/c}$) за формулою:

$$K_{d/c} = \frac{d^{NS}}{C^S}, \quad (7.3)$$

де d^{NS} – коефіцієнт шлюбності за цей період на заданій території;
 C^S – коефіцієнт розлучення за цей період на заданій території;

4) розрахуйте коефіцієнт нестійкості шлюбів для кожного віку ($K_{d/\phi(x)}$) за формулою:

$$K_{d/\phi(x)} = \frac{d^{NS}(x)}{C^S(x)}. \quad (7.4)$$

Практичне (діагностичне) завдання 7.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 7.4 виконується за допомогою літературних джерел [2; 11; 12; 23].

Тема 8. Демографічна політика

Зміст теми:

- 8.1. Сутність та значення демографічної політики.
- 8.2. Індекс розвитку людського потенціалу.
- 8.3. Досвід функціонування демографічної політики за кордоном.
- 8.4. Демографічна політика колишнього СРСР.
- 8.5. Сучасна демографічна політика України.

Основні терміни й поняття: демографічна політика, індекс розвитку людського потенціалу, концепція людського розвитку, індекс довголіття, індекс рівня освіти, індекс рівня життя, продуктивність, валовий коефіцієнт народжуваності, соціальні пільги для сімей, субсидії на житло, податковий тиск, демографічна катастрофа, депопуляція.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Основні сфери політики народонаселення.
2. Основні принципи концепції розвитку людського потенціалу.
3. Досвід здійснення демографічної політики в Китаї та Японії.
4. Сутність та значення повномасштабної комплексної демографічної програми України.

Практичні завдання для самостійного виконання:

Завдання 8.1 (стереотипне).

Чисельність жінок у працездатному віці складає 50 000 осіб, чисельність чоловіків у працездатному віці складає 60 000 осіб, чисельність дітей – 23 000 осіб, чисельність осіб старшого віку – 20 000 осіб, чисельність інвалідів складає 18 000 осіб. Визначте питому вагу кожної групи у загальній структурі населення. Визначте показники демографічного навантаження. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 8.2 (стереотипне).

Питома вага зайнятих у галузі матеріального виробництва у загальній чисельності зайнятих у господарстві складає 62 %, чисельність зайнятих у галузях невиробничої сфери – 71 000 осіб, чисельність осіб від 16 та старше, які навчаються з відривом від виробництва, – 17 000 осіб, чисельність зайнятих у домашньому та приватному господарстві – 6 000 осіб. Визначте чисельність трудових ресурсів та їхній розподіл за видами діяльності у структурі балансу трудових ресурсів. Дайте пояснення. Обґрунтуйте відповідь.

Завдання 8.3 (діагностичне).

Проаналізуйте демографічну ситуацію в Дніпропетровській та Полтавській областях (за три останніх роки) та визначте перспективи розвитку демографічної політики в цих регіонах (у прогнозованому році), використовуючи метод Маркова. Аналіз демографічної ситуації виконайте за такими показниками:

- аналіз чисельності наявного населення в регіоні;
- аналіз чисельності постійного населення в регіоні;
- аналіз природного руху міського населення в регіоні;
- аналіз природного руху сільського населення в регіоні;
- аналіз смертності населення за окремими причинами смерті в регіоні;
- аналіз міграції міського населення в регіоні;
- аналіз міграції сільського населення в регіоні.

Інформаційно-аналітичною базою для оцінювання демографічної ситуації в регіонах є літературні джерела [25; 27 – 29].

Завдання 8.4 (евристичне).

У регіоні спостерігається така демографічна ситуація: питома вага дітей складає 25 %; питома вага літніх осіб – 45 %; питома вага осіб у працездатному віці – 30 %, як наслідок, демографічна ситуація є негативною. Керівництво регіону ухвалює рішення щодо зміни наявної струк-

тури населення, а саме збільшення частки населення у працездатному віці. Надайте практичні рекомендації щодо впровадження цієї політики у регіоні.

Запитання для самодіагностики:

1. Дайте визначення поняття "демографічна політика".
2. Які сфери охоплює демографічна політика?
3. Хто виступає суб'єктами демографічної політики?
4. Визначте мету демографічної політики.
5. Обґрунтуйте основні напрями демографічної політики.
6. Визначте сутність та значення індексу розвитку людського потенціалу.
7. Обґрунтуйте сутність, значення та принципи концепції людського розвитку.

Тестові завдання:

1. *Демографічна політика – це:*

- а) цілеспрямована діяльність державних органів у сфері регулювання процесів відтворення населення;
- б) цілеспрямована діяльність соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення;
- в) цілеспрямований вплив на відтворення населення за допомогою комплексу соціально-економічних мір, які впливають на демографічні процеси;
- г) комплекс усіх видів соціально-демографічних напрямів, спрямованих на досягнення специфічних цілей і вирішення демографічних проблем;
- д) усі відповіді правильні.

2. *Метою демографічної політики є:*

- а) формування типу відтворення населення, що відповідає цілям суспільства;
- б) збереження або зміна тенденцій в області динаміки чисельності населення;
- в) збереження або зміна тенденцій в області динаміки структури населення;
- г) підвищення якісних характеристик населення;
- д) усі відповіді правильні.

3. *Завданнями демографічної політики є:*

- а) управління процесами народжуваності;
- б) управління процесами смертності;

- в) управління процесами підготовки висококваліфікованої робочої сили;
- г) управління процесами міграції;
- д) усі відповіді правильні.

4. Демографічна політика охоплює такі сфери:

- а) вплив на відтворення населення;
- б) вплив на процес соціалізації молодих поколінь;
- в) регулювання комплексу умов праці;
- г) вплив на загальні умови життя всіх верств населення;
- д) усі відповіді правильні.

5. Суб'єктами демографічної політики є:

- а) населення країни;
- б) населення регіону;
- в) соціально-демографічні групи;
- г) когорти населення;
- д) усі відповіді правильні.

6. Об'єктами демографічної політики є:

- а) процеси народжуваності й смертності;
- б) шлюбно-сімейні відносини;
- в) процеси міграції населення;
- г) рівень життя;
- д) усі відповіді правильні.

7. Напрями демографічної політики мають бути погоджені з такими сферами соціальної політики:

- а) зайнятість;
- б) регулювання доходів;
- в) утворення й охорона здоров'я;
- г) професійна підготовка;
- д) усі відповіді правильні.

8. Визначте основні заходи демографічної політики:

- а) економічні;
- б) адміністративні;
- в) правові;
- г) ідеологічні;
- д) усі відповіді правильні.

9. До яких заходів демографічної політики відносяться такі заходи: виховні й пропагандистські, що покликані формувати суспільну думку,

норми й стандарти демографічного поводження, певний демографічний клімат у суспільстві:

- а) економічні;
- б) адміністративні;
- в) правові;
- г) ідеологічні;
- д) виховні?

10. До яких заходів демографічної політики відносяться такі заходи: оплачувані відпустки й різні допомоги у зв'язку з народженням дітей; допомоги на дітей залежно від їхньої кількості, віку, типу родини; кредити, податкові й житлові пільги:

- а) економічні;
- б) адміністративні;
- в) правові;
- г) ідеологічні;
- д) виховні?

11. Концепція людського розвитку ґрунтується на:

- а) 2 принципах;
- б) 3 принципах;
- в) 4 принципах;
- г) 5 принципах;
- д) 1 принципі.

12. Визначте принципи концепції людського розвитку:

- а) продуктивність;
- б) рівність;
- в) стабільність;
- г) розширення можливостей;
- д) здоров'я.

13. На основі яких показників розраховується індекс розвитку людського потенціалу:

- а) дожиття;
- б) довголіття;
- в) досягнутого рівня освіти;
- г) рівня життя;
- д) рівня міграції?

14. Визначте основні причини депопуляції населення в Україні:

- а) низька народжуваність;
- б) низька смертність;

в) втрати населення у Великій Вітчизняній війні;
г) соціально-економічна криза й недоліки вибраної моделі соціально-економічної трансформації суспільства та переходу до ринкової економіки;

д) усі відповіді правильні.

15. Визначте пріоритетні напрями "Концепції демографічного розвитку України":

а) зміцнення здоров'я й збільшення тривалості життя;

б) зміцнення родини;

в) стимулювання народжуваності;

г) міграція й розселення;

д) усі відповіді правильні.

Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи:

Теоретичні питання слід опрацювати на основі літературних джерел [2; 5; 7; 12; 15; 24].

Практичні (стереотипні) завдання 8.1 – 8.2 виконуються за допомогою таких рекомендацій:

1) розрахуйте чисельність зайнятих у сфері матеріального виробництва ($Ч_{з.м.в.}$) за формулою:

$$Ч_{з.м.в.} = \frac{Д_{з.м.в.} \times Ч_{з.нем.в.}}{Д_{з.нем.в.}}, \quad (8.1)$$

де $Д_{з.м.в.}$ – питома вага зайнятих у сфері матеріального виробництва;

$Ч_{з.нем.в.}$ – чисельність зайнятих у сфері нематеріального виробництва;

$Д_{з.нем.в.}$ – питома вага зайнятих у сфері нематеріального виробництва;

2) розрахуйте питому вагу дітей ($Д_{16+}$) за формулою:

$$Д_{16+} = (Ч_{16+} / Ч_{тр}) \times 100 \% , \quad (8.2)$$

де $Ч_{16+}$ – чисельність дітей;

$Ч_{тр}$ – чисельність трудових ресурсів.

Практичне (діагностичне) завдання 8.3 виконується за допомогою літературних джерел [25; 27 – 29].

Практичне (евристичне) завдання 8.4 виконується за допомогою літературних джерел [1; 9; 13; 20].

Термінологічний словник

Відтворення населення – це постійне поновлення його чисельності й структури шляхом як природної зміни поколінь, так і переходу одних структурних частин в інші.

Демографічна статистика – це найстарша галузь демографії, яка займається розробленням методів статистичного спостереження і вимірювання демографічних явищ і процесів, збиранням і первинним обробленням статистичних матеріалів про відтворення населення.

Демографічна політика – це цілеспрямована діяльність державних органів та інших соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення.

Демографічне старіння населення – це неухильне зростання у віковій структурі частки населення старших вікових категорій.

Демографічний прогноз – це науково обґрунтоване передбачення основних параметрів руху населення і майбутньої демографічної ситуації: чисельності, статевовікової і сімейної структур населення, народжуваності, смертності, міграції, якісних характеристик населення.

Динаміка народжуваності й смертності визначає співвідношення між окремими віковими групами населення.

Дитяча смертність – це смертність дітей першого року життя.

Домогосподарство – це окрема людина або група людей, які самостійно організують умови свого побуту.

Економічно активне населення – це населення, яке зайняте корисною діяльністю, виробництвом матеріальних, соціальних і духовних цінностей, що забезпечують йому дохід.

Економічно пасивне населення – це люди, які знаходяться на утриманні родини та суспільства (інваліди I та II груп, а також особи працездатного віку, які не працюють, якщо вони отримують пенсію на пільгових умовах).

Загальний коефіцієнт шлюбності – це відношення кількості всіх зареєстрованих за певний період шлюбів до середньої чисельності населення за цей період.

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, здебільшого, у грошовому вираженні, що за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу.

Звужене відтворення – це ситуація, коли населення не відтворює собі заміну.

Економічна демографія – це галузь демографії, яка досліджує економічні фактори відтворення населення.

Еміграція (від лат. *emigro* – виселятися, переселятися) – це переселення (добровільне або вимушене, неорганізоване або організоване) в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий термін) мешкання, в більшості випадків – зі зміною громадянства.

Етнічна демографія – це галузь демографії, яка вивчає етнічні особливості (фактори) відтворення населення.

Імміграція (від лат. *immigro* – вселятися) – це в'їзд (вселення) у країну на постійне або тимчасове (зазвичай, тривале) мешкання громадян іншої країни, переважно з отриманням нового громадянства.

Інцидент – активізація діяльності однієї зі сторін, інтереси якої нехтуються.

Історична демографія – це галузь демографії, яка вивчає стан і динаміку демографічних процесів в історії країн та народів, а також історію розвитку самої демографічної науки.

Історичні типи відтворення населення – це категорія, яка визначає спільність найбільш важливих якісних рис відтворення населення в більш-менш схожих історичних, економічних, соціальних та інших умовах.

Когорта – це сукупність людей, що одночасно (в один і той же період часу) пережили якусь подію.

Когорта мігрантів – це сукупність людей, які в один і той же період часу змінили місце проживання.

Конфліктна ситуація – це різні позиції сторін із певного приводу, прагнення до протилежних цілей, використання різних засобів їхнього досягнення, розбіжність інтересів, мотивів тощо.

Критичний момент перепису населення – це точний момент часу, єдиний для всієї країни, до якого приурочуються зібрані під час перепису населення відомості.

Математична демографія – це галузь демографії, яка займається розробленням та застосуванням математичних методів для вивчення взаємозв'язків демографічних явищ і процесів, їхнє моделювання і прогнозування.

Метод реального покоління заснований на розрахунку показників (народжуваності, шлюбності, смертності), які характеризують інтенсив-

ність демографічних процесів, що відбуваються в одному реальному поколінні в різні періоди його життя, і завершальний підсумок демографічного життя покоління (кінцева кількість народжених дітей, шлюбів, вік смерті та ін.).

Міграція – це переміщення населення через кордони країни або їхні територіальні підрозділи, пов'язане зі зміною місця проживання.

Містом вважається великий населений пункт із розвиненою інфраструктурою, що виконує виробничі, управлінські, організаційно господарські, культурні функції, який одержав цей статус, переважно, у законодавчому порядку.

МОП – це тристороння організація, яка представлена працівниками, роботодавцями та державними органами з рівними правами.

Населення – це сукупність людей, яка природно історично склалася і безперервно відтворюється в процесі життя.

Наявне населення – це сукупність людей, що фактично знаходилися на критичний момент перепису на території цього населеного пункту, незалежно від тривалості мешкання в цьому місці та прав на проживання.

Овдовіння – природний процес, пов'язаний зі смертю когось із подружжя.

Основна заробітна плата складається з винагороди за виконану роботу в межах установлених норм праці (норми часу, вироблення, обслуговування, нормовані завдання, посадові обов'язки).

Очікуване довголіття – це оцінювання тривалості майбутнього життя під час народження, яке визначається демографічними таблицями смертності.

Перепис населення – науково організована статистична операція з метою одержання даних про чисельність, склад і розміщення населення.

Підсистема – це виділені за функціональними елементами або організаційними ознаками частини системи, кожна з яких виконує певні завдання, працює автономно, але спрямована на досягнення загальної мети.

План соціального розвитку – це сукупність науково обґрунтованих заходів, завдань, показників щодо всього комплексу соціальних проблем, реалізація яких сприяє найбільш ефективному функціонуванню трудового колективу підприємства.

Показник нестійкості шлюбів – це показник, який показує відношення коефіцієнта шлюбності до коефіцієнта розлучення або просте відношення кількості шлюбів до кількості розлучень за цей період на заданій території.

Постійне населення – це сукупність людей, що на критичний момент перепису проживають у цьому місці постійно, незалежно від права на мешкання (тобто від прописки), а також від фактичної наявності в місці постійного мешкання на критичний момент перепису.

Працездатний вік – один із елементів умовної градації віку людини, зайнятої трудовою діяльністю.

Приріст трудових ресурсів – це різниця між чисельністю населення, яке вступає в працездатний вік, і чисельністю, яка переходить до пенсійного віку.

Природний рух населення охоплює демографічні події, що прямо або опосередковано впливають на зміну чисельності населення. До них відносяться: народження, смерть, мертвонародження, шлюби та їхні припинення.

Програма перепису – це питання, звернені до кожної особи, що обліковується, або перелік ознак, якими характеризується кожна окрема одиниця обліку.

Просте відтворення означає, що покоління, яке відходить, і те, що вступає в життя, рівні за своєю абсолютною чисельністю.

Професійна працездатність – це здатність до конкретної праці, яка вимагає спеціальних знань і вмінь.

Реальне покоління – це сукупність людей, які народилися в один і той же період часу (календарний рік або декілька років).

Резерви – це різниця між потенційними та реальними можливостями.

Ринок праці – це соціально-економічна підсистема в системі ринкових відносин, що базується на збалансованості попиту й пропозиції робочої сили, основним важелем регулювання якої є ціна робочої сили.

Ринок – це місце, де люди купують і продають товари, місце, де йде торгівля товарами, їхня купівля-продаж.

Рівень життя вимірюється на базі реального валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення.

Рівень освіти визначається грамотністю дорослого населення та охопленням молоді навчанням у закладах освіти.

Розширене відтворення характеризується збільшенням покоління, що вступає в життя, порівняно з чисельністю поколінь, що відходять.

Сім'я – це група людей, об'єднаних родинними зв'язками, спільним мешканням і бюджетом.

Система управління є впорядкованою сукупністю організаційно визначених структурних одиниць за функціональними цілями, що діють автономно для досягнення загальної мети та постійно розвиваються й удосконалюються.

Смертність – це природний процес зменшення чисельності населення.

Соціальна політика – це діяльність державних та громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти за дотримання її громадянських прав та свобод.

Соціальне планування – це система методів планомірного управління розвитком трудового колективу підприємства як соціальної спільноти, цілеспрямоване регулювання соціальних процесів і розвиток соціально-трудова відносин на рівні підприємства.

Соціальні процеси у сфері праці – це процеси формування, функціонування, розвитку соціальних груп і окремих працівників.

Соціологічна демографія – це галузь демографії, яка вивчає вплив соціологічних і соціально-психологічних факторів на вольові, суб'єктивні дії людей у демографічних процесах.

Статевовікова піраміда є двосторонньою лінійною діаграмою, яка побудована у звичайній системі координат. По осі ординат у довільному масштабі відображається шкала вікових груп, по осі абсцис – чисельність населення певного віку.

Статистичні факти – це згруповані за певними правилами, однорідні в неповному відношенні сукупності людей і подій.

Суб'єктом управління є сукупність органів управління і управлінських працівників із компетенцією та специфікою виконуваних функцій.

Таблиця народжуваності – це кількісна модель народжуваності в реальній або гіпотетичній когорті, вона дозволяє проводити безпосередні порівняння народжуваності серед різних груп населення і муніципальних утворень у часовому просторі.

Трудовий конфлікт – це розбіжності, що виникають між сторонами соціально-трудова відносин.

Трудовий потенціал – це сучасні та майбутні трудові можливості, що характеризуються кількістю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем, іншими якісними характеристиками.

Трудові ресурси – це частина населення, яка характеризується фізичними та розумовими здібностями до праці.

Фактичний шлюб – це стійкий добровільний союз двох людей, що спільно проживають і ведуть загальне господарство, але без юридичного оформлення.

Ціна – це грошове вираження вартості й корисності товару.

Чисельність населення – виміряна кількісно його сукупність, що проживає на окремій території.

Шлюб – сімейний союз чоловіка й жінки. Він регламентує взаємовідносини статей у процесі відтворення населення.

Шлюбна когорта – це сукупність людей, які в один і той же період одружилися.

Шлюбна структура населення – це розподіл населення за шлюбним станом, зазвичай у поєднанні зі статтю та віком.

Шлюбний стан людини – це її становище відносно інституту шлюбу відповідно до законів і звичаїв країни.

Юридичне населення – це населення, яке вважається таким, що проживає в цьому місці за документами: списками, будинковими книгами, за пропискою та ін., фактично незалежно від реального мешкання в місці прописки.

Рекомендована література

1. Борисов В. А. Демографія : учеб. пособ. / В. А. Борисов. – Москва : NOTA BENE, 2008. – 350 с.
2. Валентей Д. И. Демографія: состояние и перспективы : учеб. пособ. / Д. И. Валентей. – Москва : МГУ, 2007. – 247 с.
3. Волгина Н. А. Демографія : учеб. пособ. / Н. А. Волгина. – Москва : Изд-во РАГС, 2009. – 303 с.
4. Глушкова В. Г. Введение в экономическую географию и региональную экономику : учеб. пособ. для экономических вузов / В. Г. Глушкова, А. А. Винокурова. – Москва : Из-во МГУ, 2011. – 281 с.
5. Качан Є. П. Управління трудовими ресурсами : навч. посіб. / Є. П. Качан. – Київ : ВД "Юридична книга", 2003. – 258 с.
6. Кирилов А. В. Демографический энциклопедический словарь / А. В. Кирилов. – Москва : Изд-во "Высшая школа", 1995. – 860 с.

7. Медков В. М. Демография : учеб. пособ. / В. М. Медков. – Ростов-на-Дону : Изд-во "Ростов", 2012. – 329 с.
8. Морев В. И. Население и кризисы / В. И. Морев, Л. В. Иванковой. – Москва : МГУ и Диалог, 2008. – 356 с.
9. Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами: навч. посіб. / Г. В. Осовська. – Київ : Кондор, 2003. – 224 с.
10. Петрика М. О. Управління трудовими ресурсами : навч. посіб. / М. О. Петрика. – Львів : ЛБК, 1996. – 228 с.
11. Підлужна Н. О. Основні показники рівня життя населення / Н. О. Підлужна // Праця і зарплата. – 2004. – № 11 (399). – С. 9.
12. Пономаренко В. С. Управління трудовим потенціалом : наук. вид. / В. С. Пономаренко. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. – 348 с.
13. Пятова А. В. Управління трудовими ресурсами : навч.-метод. посіб. / А. В. Пятова. – Черкаси : VLADCO, 2007. – 390 с.
14. Салин В. Н. Социально-экономическая статистика : учеб. пособ. / В. Н. Салин. – Москва : "Юристъ", 2011. – 285 с.
15. Симагин Ю. А. Территориальная организация населения : учеб. пособ. / Ю. А. Симагин. – Москва : Из-во МГУ, 2008. – 240 с.
16. Симагин Ю. А. Территориальная организация населения и хозяйства : учеб. пособ. / Ю. А. Симагин. – Москва : Изд-во МГУ, 2011. – 312 с.
17. Современная демография : учеб. пособ. / под ред. А. Я. Кваши и В. А. Ионцева. – Москва : МГУ, 2005. – 308 с.
18. Соколик М. В. Оплата праці в доходах і витратах населення України / М. В. Соколик // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 3. – С. 19–25.
19. Стичинський Б. С. Науково-практичний коментар до законодавства України / Б. С. Стичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань. – 2-ге вид. – Київ : А.С.К., 2009. – 180 с.
20. Управління трудовим потенціалом: навч. посіб. / В. С. Васильченко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, Л. П. Керб. – Київ : КНЕУ, 2005. – 403 с.
21. Урланис Б. Д. Народонаселение: исследования, публицистика : науч. изд. / Б. Д. Урланис. – Москва : Высшая школа, 2006. – 427 с.
22. Шелестов Д. К. Историческая демография : учеб. пособ. / Д. К. Шелестов. – Москва : Высшая школа, 2002. – 270 с.

23. Щербаков А. И. Основы демографии и государственной политики народонаселения : учеб. пособ. / А. И. Щербаков. – Москва : МГУ, 2012. – 292 с.
24. Якимов Д. И. Демография : учеб. пособ. / Д. И. Якимов. – Брянск : Эпоха, 2010. – 312 с.
25. Головне управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uprstat.kharkov.ukrtel.net.
26. Демографічний енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nation.geoman.ru.
27. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
28. Інститут демографічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.demographia.ru.
29. Світова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldometers.info.ru.

Зміст

Вступ.....	3
Змістовий модуль 1. Теоретичні аспекти та основні категорії демографії.....	5
Тема 1. Предмет, завдання і методи демографії.....	5
Тема 2. Джерела інформації про населення і демографічні процеси.....	10
Тема 3. Чисельність та структура населення.....	17
Тема 4. Природний рух населення та його показники.....	23
Тема 5. Механічний рух населення та його показники.....	29
Тема 6. Відтворення населення та його показники.....	36
Тема 7. Демографічне прогнозування.....	42
Тема 8. Демографічна політика.....	49
Термінологічний словник.....	55
Рекомендована література.....	60

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ДЕМОГРАФІЯ

**Методичні рекомендації
до виконання самостійної роботи
для студентів спеціальності
051 "Економіка"
першого (бакалаврського) рівня**

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Укладачі: **Іванісов** Олег Вікторович
Семенченко Аліна Володимирівна

Відповідальний за видання *Г. В. Назарова*

Редактор *В. Ю. Степаненко*

Коректор *Н. В. Грінченко*

План 2020 р. Поз. № 84 ЕВ. Обсяг 64 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*